

Melkwegstelsels

Bouwstenen van het Heelal

Henny J.G.L.M. Lamers
Universiteit van Amsterdam

h.j.g.l.m.lamers@uu.nl
www.hennylamers.nl

De sterrenkunde in 2026 Amersfoort 22 april 2026

1

De melkweg boven een kerkje in Frankrijk

2

De melkweg boven
Terschelling

Foto: Marco Lok

3

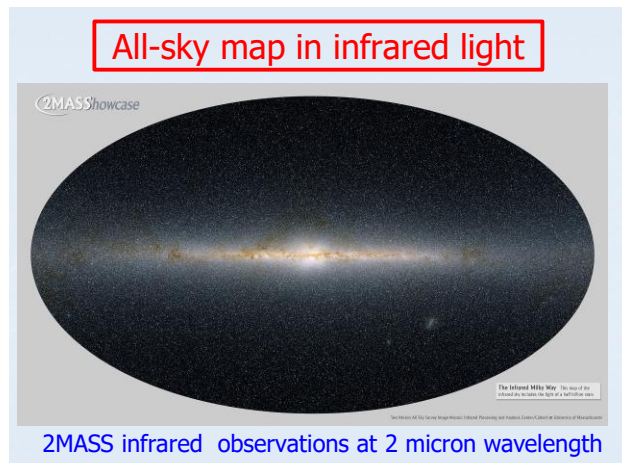
Groothoek opname van Melkweg
op het zuidelijk halfrond

4

All-sky map in visual light (all around)

5

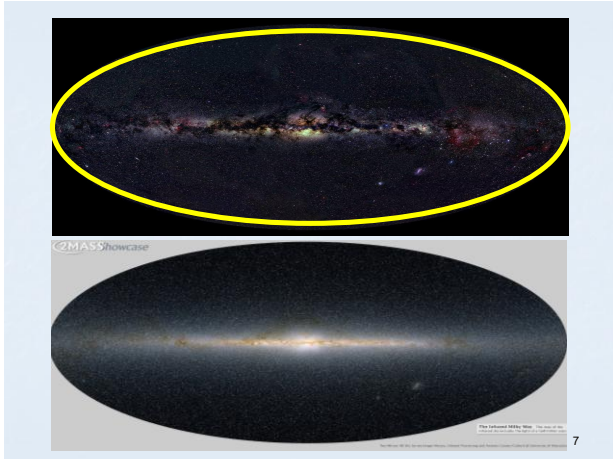

All-sky map in infrared light

2MASS Showcase

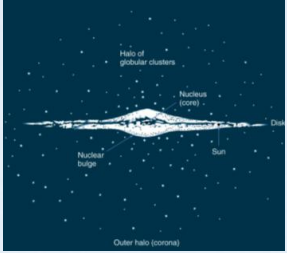
2MASS infrared observations at 2 micron wavelength

6

7

Harold Shapley (1885 - 1972)

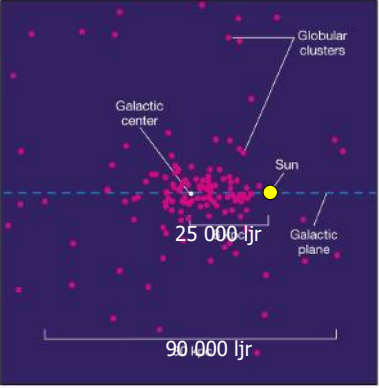
Rondom melkweg zitten bolhopen

Directeur van Harvard Observatory 1921 - 1952

9

Shapley's model van de melkweg (1918)

1. Melkwegstelsel is ongeveer 90 000 ljr groot.
2. Zon zit niet in centrum, maar ca 25 000 ljr daar vandaan, in het platte vlak

11

Het Andromeda sterrenstelsel lijkt veel op onze Melkweg

Afstand 2 miljoen lichtjaar, diameter 100 000 lichtjaar

12

Spiraal stelsels

NGC 1232, d=61 Mlj
Boven-aanzicht van een spiraal stelsel

NGC 4013, d = 55 Mlj
Zij-aanzicht van een spiraal stelsel

13

Een melkwegstelsel op zijn kant

Afstand : 30 miljoen lichtjaar

Diameter : 100 000 lichtjaar

Dikte : 3000 lichtjaar

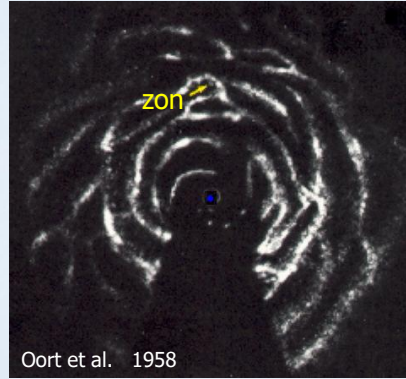
NGC 4565

14

Heeft onze Melkweg ook een spiraal structuur ?

15

De spiraal structuur van onze Melkweg

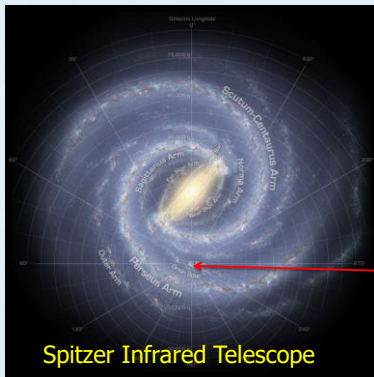
De ligging van gaswolken in MW-vlak. Voor het eerst in kaart gebracht met metingen van de radio telescoop van Dwingeloo in 1958 !

Oort et al. 1958

16

Huidig model van spiraal structuur van onze MW een centrale balk met spiraal-armen

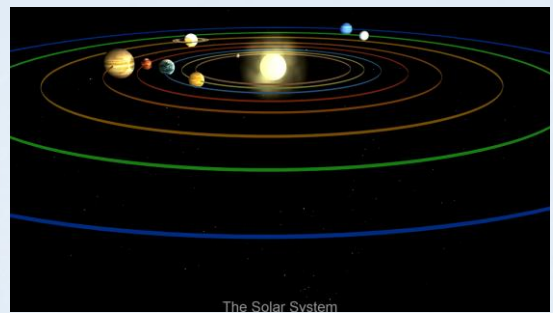
Churchwell et al. 2005

Zon

Spitzer Infrared Telescope

17

17

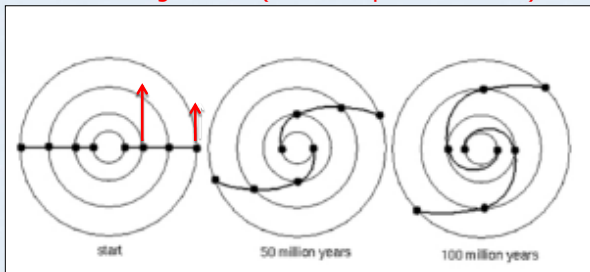

The Solar System

19

19

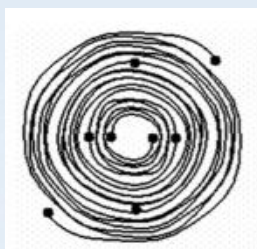
1. Stel je begint met een rechte structuur
2. De binnengebieden draaien sneller dan de buitengebieden (net als in planetenstelsel)

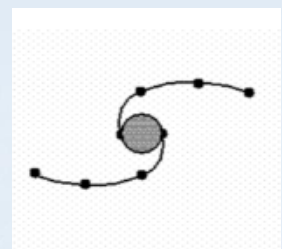
Zo zouden spiraalarmen kunnen ontstaan, maar...

20

20

Na een paar honderd miljoen jaar zou de spiraal heel sterk zijn opgewonden !!

Maar na 12 miljard jaar zien we zo iets!

Dus spiraalarmen zijn geen opgewonden slierten !!

21

Spiraal armen zijn golfpatroon

Golfpatroon in
stilstaand water

22

22

4 dec 2011: Heerenveen – AZ 5-1

23

23

Spiraal armen zijn golfpatroon

Golfpatroon in
stilstaand water

Golfpatroon in
bewegend water

24

24

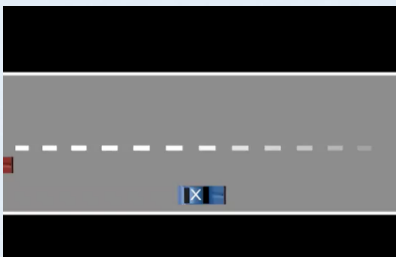
De spiraal armen van melkwegstelsels zijn
dichtheidsgolven.

(ongeveer als geluidsgolven in de lucht)

25

25

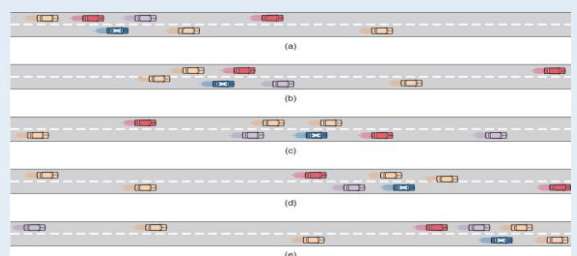
Ontstaan van een dichtheidsgolf in het verkeer

De verdichting is altijd bij de politie auto, maar het zijn
steeds andere auto's !!
Iedere auto remt alleen maar even tijdelijk en gaat dan
weer met de oorspronkelijke snelheid verder.

26

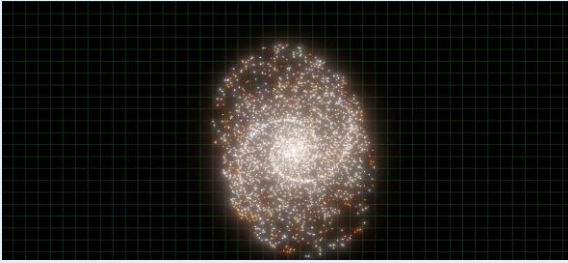
26

De auto's blijven niet in de verdichting:
ze remmen even af en gaan dan weer verder.
Dus in de dichtheidspiek zitten steeds andere auto's !
Dit zou ook gelden als de politiewagen stil staat,
of als hij langzaam rijdt, of achteruit rijdt !

27

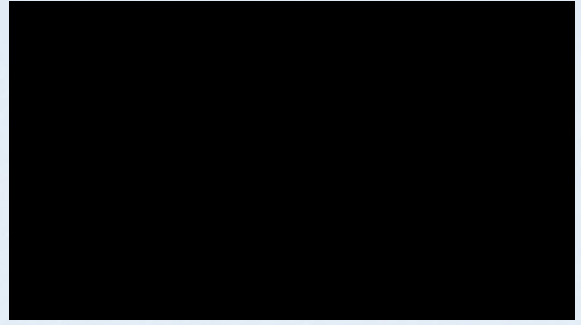
The reason galaxies have spiral arms

<https://youtu.be/frDNADqWzT4?si=97ONv1BjunbKCZMN>

28

28

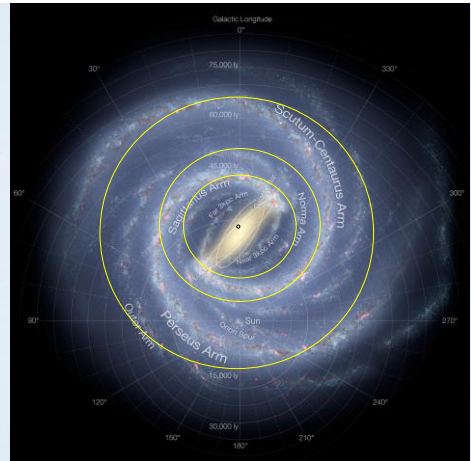

<https://youtu.be/frDNADqWzT4?si=97ONv1BjunbKCZMN>

29

29

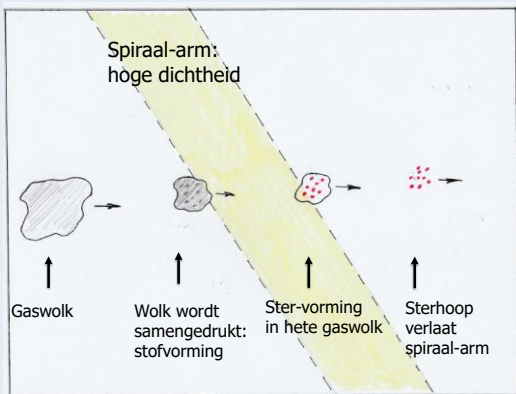
Stervorming in spiral armen

32

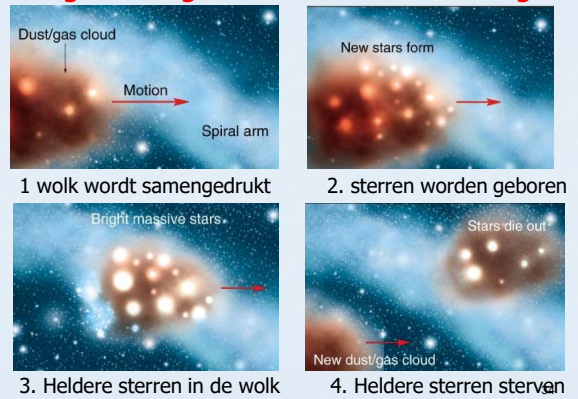
31

Stervorming in een spiraal-arm

33

Een gaswolk gaat door een dichtheidsgolf

34

35

Het verschil tussen licht van sterren en van gas/stof wolken

voornamelijk wolken   voornamelijk sterren

Spiraal stelsel M81, afstand 12Mlj

37

Hubble
Vooral sterren

Webb
Vooral koud stof en stervormingsgebieden

38

Het centrum van ons melkwegstelsel

39

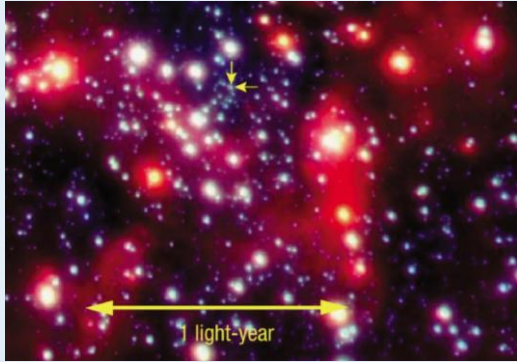

40

41

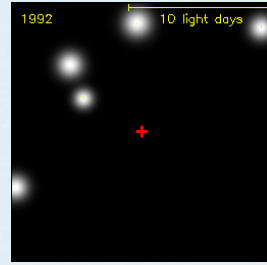
Sterren in het centrum van onze MW

42

42

aanwijzing voor een zwart gat in het centrum van onze MW

Uit de snelheid van sterren rondom de rode punt is af te leiden dat hier een zwart gat moet zitten met een massa van 3,7 Miljoen M_{zon} !

43

43

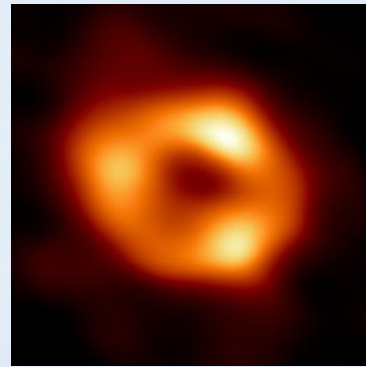

Event Horizon Telescope = Whole Earth Telescope
Een samenwerkings project van 12 radio sterrenwachten o.l.v. o.a. Heino Falcke

45

45

foto van zwarte gat in centrum van de melkweg

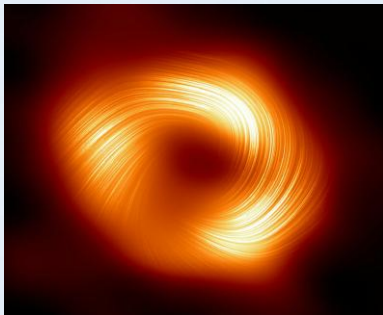

Event Horizon Telescope
Mei 2022

46

46

Zwarte gat in het centrum van de melkweg (opname in gepolariseerde radio straling)

Maart 2024

Slierten tonen het magneteveld

47

47

2019: beroemde foto van het zwarte gat in M87

in centrum M87
5 miljard x zon
55 miljoen lichtjaar

Heel zwaar zwart gat: 6,5 miljard M_{zon}

48

48

donkere materie in de melkweg

49

1933

“ Als dit bevestigd kan worden dan krijgen we het verrassende resultaat dat er donkere materie is in de Coma cluster: veel meer dan de “zichtbare materie”.

Zwicky's idee sloeg niet aan : vergeten.

50

50

Coma cluster: een groep van > 1000 melkwegstelsels, op een afstand van 300 miljoen lj
Vlucht-snelheid van de cluster: 7000 km/s

51

De rotatie van melkwegstelsels

1939

Horace Babcock vindt dat de buitengebieden van het Andromeda melkwegstelsel veel sneller roteren dan verwacht.

Horace Babcock
1882-1968
Mount Palomar

Andromeda stelsel
afstand 2 miljoen lj.

52

52

De rotatie van melkwegstelsels

1940

Jan Oort vindt hetzelfde voor melkwegstelsel NGC 3115. Maar hij was aanvankelijk geen aanhanger van donkere materie.

Jan Oort
1900-1992

NGC 3115
Afstand 32 miljoen lj

53

53

Waar zit de donkere materie precies ?

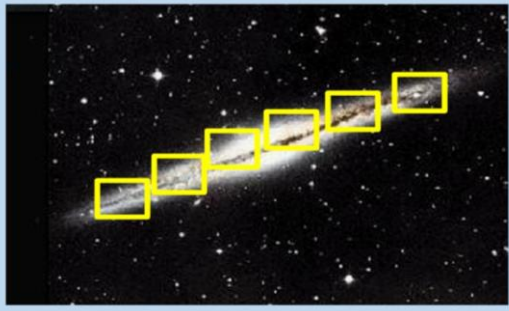

De rotatiekromme van platte melkwegstelsels

54

54

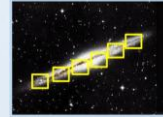
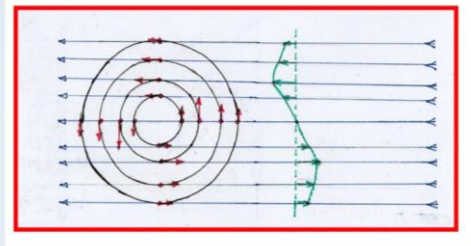
Waar zit de donkere materie precies ?

De rotatiekromme van platte melkwegstelsels

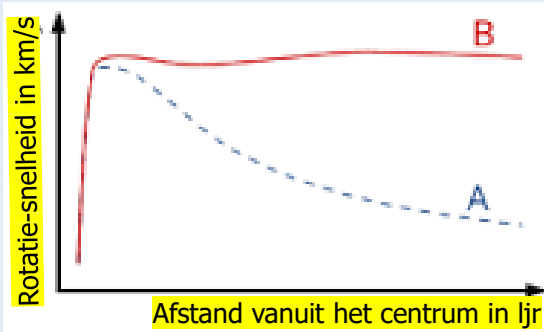
55

De rotatie kromme van platte melkwegstelsels

56

De rotatiekromme van een plat melkwegstelsels

57

1970

Studie van de rotatiekromme van melkwegstelsels

Vera Rubin
Optische spectra van
sterrenstelsels
(Palomar en Kitt Peak)

Albert Bosma
Radiostraling van gaswolken
in sterrenstelsels
(Westerbork)

58

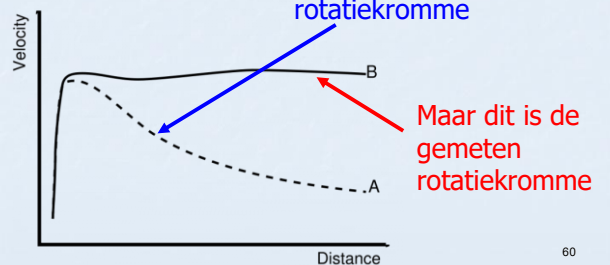
Helderheids verdeling: sterk gecentreerd

59

Als de verdeling van
het licht overeenkomt
met de verdeling van
de massa, dan
verwacht je deze
rotatiekromme

60

1970
 Studie van de rotatiekromme van melkwegstelsels

Vera Rubin
 Optische spectra van
 sterrenstelsels
 (Palomar en Kitt Peak)

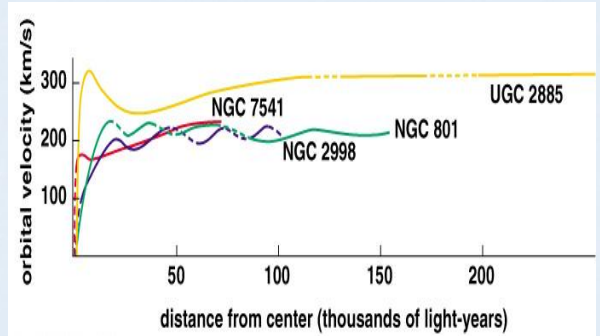
Albert Bosma
 Radiostraling van gaswolken
 in sterrenstelsels
 (Westerbork)

Dus donkere materie bestaat echt !!

61

61

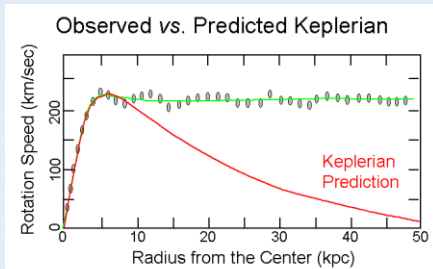
De rotatiekrommen van alle spiraalstelsels zijn vlak

62

62

De rotatiekromme van de Melkweg

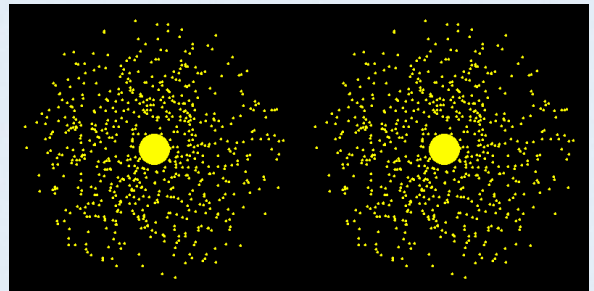

Conclusie: er is dus meer materie dan we kunnen zien
 en die is uitgebreid in en rondom de melkweg:
donkere materie

63

63

Draaiing van sterren in het vlak van een MW
 stelsel

Zonder donkere materie

Met donkere materie

64

64

Wet van Newton:

De aantrekkingskracht hangt af van de massa
 binnen de straal (r)

$$F = G M(r) / r^2$$

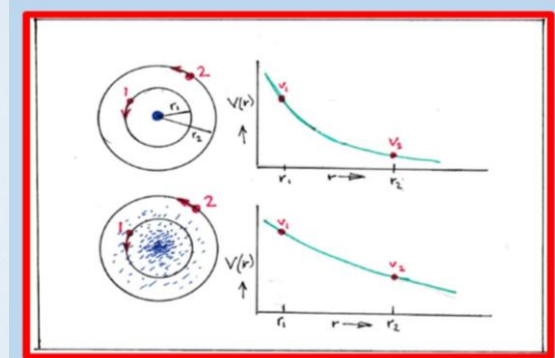
Daaruit volgt

$$v = \sqrt{G M(r) / r}$$

- V = baansnelheid
- G = zwaartekrachts constante
- M(r) = massa binnen straal (r)
- r = straal van de cirkelbaan

66

66

$$V(r) = \sqrt{G M(r) / r} \quad \rightarrow \quad M(r) = V^2 \times r / G$$

67

67

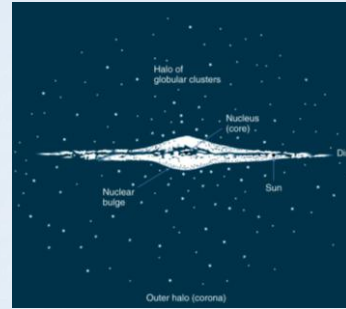
De bouw van onze melkweg

68

Onze melkweg: een plat spiraal stelsel

Diameter
100 000 lj

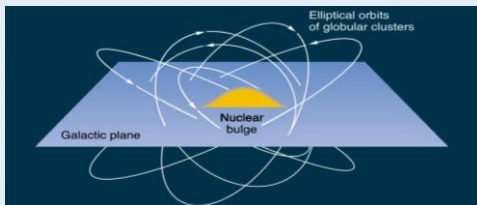
Afstand
zon-
centrum
25 000 lj

Een platte schijf met gaswolken en jonge sterren: 0 tot 10 Gjr .
Er omheen een halo van oude sterren en oude sterhopen: 12 Gjr .
(een Gigajaar = Gjr = 1 miljard jaar)

69

Uit de snelheid van sterhopen kan worden
afgeleid hoe zwaar de hele MW is

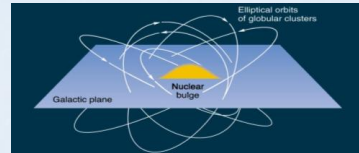
Dat blijkt 10^{12} (biljoen) M_{zon} te zijn.
Dat is ~ 5 keer meer dan alle sterren en gaswolken samen. !

We zien en kennen dus maar $\sim 20\%$ van de materie waaruit
onze MW is opgebouwd.

De onbekende rest noemen we "donkere materie" 70

70

Uit de bewegingen van sterren kan worden
afgeleid hoe zwaar een MW is

Men vindt voor vrijwel ALLE melkwegstelsels hetzelfde:
80 procent van hun materie is onzichtbaar

Donkere materie !

Totaal onbekend waaruit het bestaat !
80 % van de materie van het heelal
is "donker" = onbekend

71

71

DE MENS TUSSEN DE STERREN
WELKE OERKNAAL VAN HET TIJDIJNDE HEELAL?

Prof. Henk J.G.L.M. Lammers
Sterrenkundig Instituut
Universiteit van Amsterdam
Astroboekjes: deel 1

HALLO IS DAAR IEMAND?
SPEUREN NAAR LEVEN IN HET HEELAL

Prof. Henk J.G.L.M. Lammers
Sterrenkundig Instituut
Universiteit van Amsterdam
Astroboekjes: deel 2

Hier 5,00

DE OERKNAAL EN HET TIJDIJNDE HEELAL
OP ZOEK NAAR DE OERSPRONG

Prof. Henk J.G.L.M. Lammers
Sterrenkundig Instituut
Universiteit van Amsterdam
Astroboekjes: deel 3

HET DRAAIT ALLEMAAL OM DE ZON
ONTSTAAN, BOUW EN EVOLUTIE VAN ONS PLANETENSTELSEL

Prof. Henk J.G.L.M. Lammers
Sterrenkundig Instituut
Universiteit van Amsterdam
Astroboekjes: deel 4

AstroBoekjes

1. De mens tussen de sterren (33^e druk)
2. Hallo is daar iemand (29^e druk)
3. De oerknal en het tijdijnd heelal (29^e druk)
4. Het draait allemaal om de Zon (21^e druk)

nu
euro 7,50 per stuk

Ik signeer op verzoek

72

MYSTERIES IN HET HEELAL

DONKERE MATERIE
EN
DONKERE ENERGIE

Prof. Henk J.G.L.M. Lammers
Sterrenkundig Instituut
Universiteit van Amsterdam

Astroboekjes: deel 5

Nieuw
AstroBoekje 5
November 2024

6^e druk 2026

73

Soorten melkwegstelsels

74

Spiraal stelsel (S)

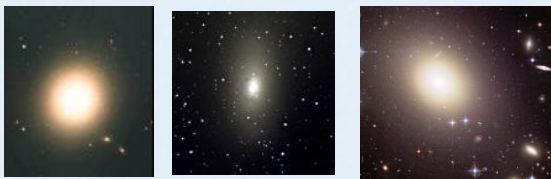

1. Sterk afgeplat
2. Jonge sterren in spiraalarmen:
Stervorming gaat door.
3. Bulge alleen oude sterren
4. Zwaar: 10^{10} a 10^{12} Mzon
5. Groot: 100 000 lj.

75

Elliptische stelsels (E)

- Vorm als rugby bal
- Weinig structuur
- Voornameijk oude sterren: geen recente stervorming

76

Onregelmatige dwerg stelsels

Large Magellanic Cloud

NGC 1427

NGC 1569

Hummingbird Galaxy

Meest voorkomend, klein, 10^7 a 10^8 Mzon

77

Faint fuzzies

Leda 677373 d= 14 Mlj

78

Elliptisch reuzen stelsel

Dit zijn de
grootste en
zwaarste
stelsels:

10^{12}
zonsmassa

M87
d= 53 Mlj
M=2,5 10^{12} Mzon

79

Messier 87 een reuzen elliptisch stelsel
1000 maal meer massa dan ons eigen MW-stelsel

Afstand: 55 miljoen lj

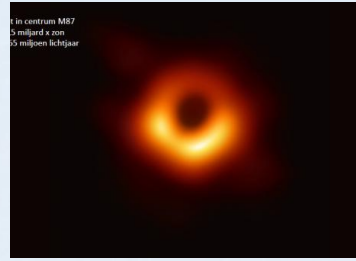

Dit stelsel heeft een Zwart Gat van 6,5 miljard x Zon

80

80

2019: beroemde foto van het zwarte gat in M87

Je ziet de straling van het hete gas in de schijf rondom het zwarte gat.
Het donkere deel is binnen de waarnemings horizon

81

81

Cluster van melkweg stelsels

Cluster Abell 1056, afstand 160 Mlj

84

84

Een van de eerste Webb opnamen: zeer verre sterrenstelsels

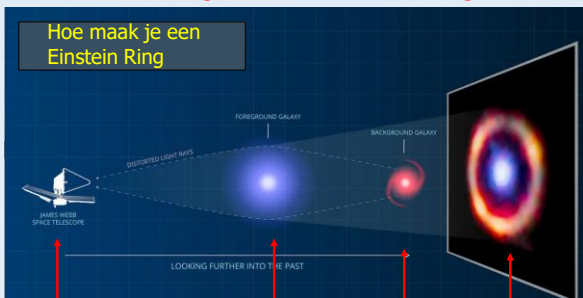
De boogjes wijzen op aanwezigheid van donkere materie die het licht van stelsels erachter afbuigt: Einstein ringen

85

85

De vorming van een Einstein ring

Hoe maak je een Einstein Ring

JWST

Een heel zwaar voorgrond stelsel dat licht afbuigt.

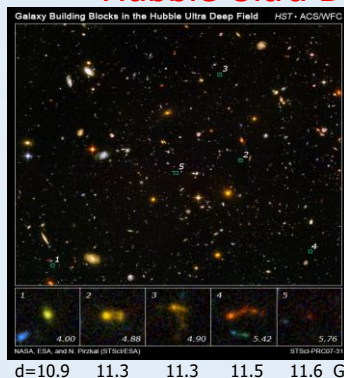
Achtergrond stelsel

Dit ziet de JWST

86

86

Hubble Ultra Deep Field

Oppervlak: 1 % van volle maan
Totale belichting: 11.3 dagen
Vier filters

Duizenden stelsels op zeer grote afstand!
Vaak onregelmatige vorm.
Meerderheid veel kleiner dan ons melkwegstelsel.

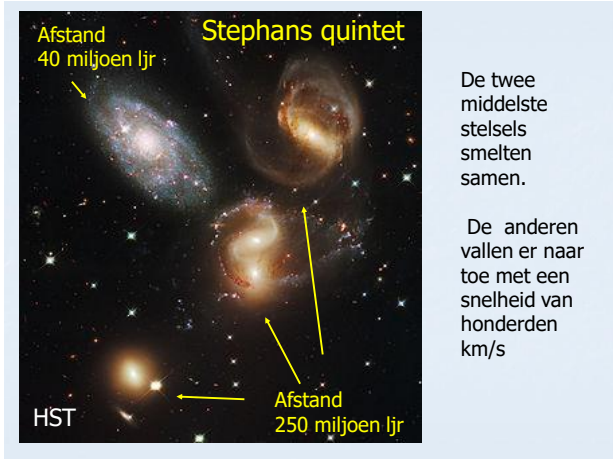
Bouwstenen van zware melkwegstelsels

d=10.9 11.3 11.3 11.5 11.6 Gljr

(Big bang= 13.78 Gjr)

87

87

De twee middelste stelsels smelten samen.
De anderen vallen er naar toe met een snelheid van honderden km/s

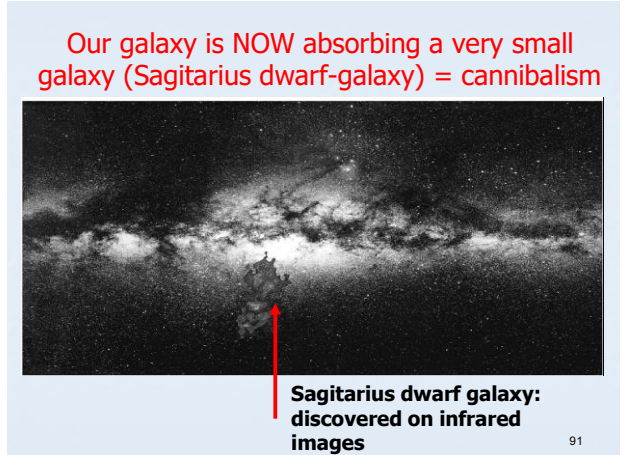
88

89

90

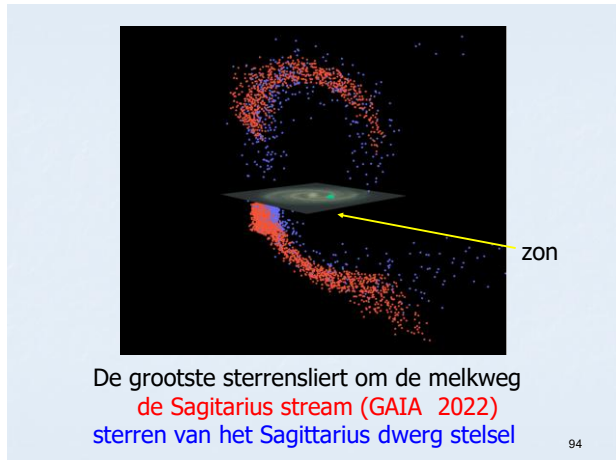
91

92

93

94

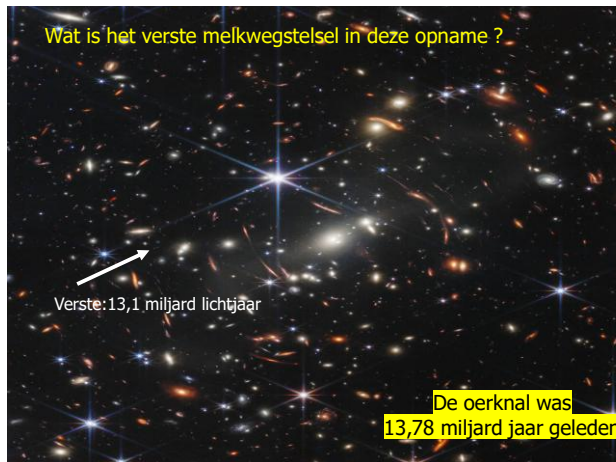
ENCELADUS: "the last major merger"

Uit GAIA metingen:

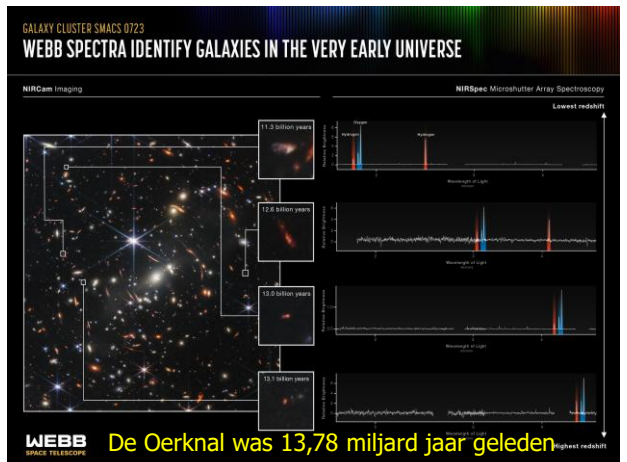
De laatste samensmelting van de melkweg met een ander groot stelsel was 8 – 10 miljard jaar geleden.

De helft van de losse sterren in de halo komt van deze samensmelting!

95

96

98

Webb: CEERS = Cosmic Evolution Early Release Science

o.l.v. Steven Finkelstein (Austin, Texas)

CEERS JWST/NIRCam: 10000, 10000, 10000, 10000, 10000, 10000
NASA/STScI/CEERS/TAAC/S. Finkelstein/M. Bagley/B. Larson/Z. Levay

Zoeken naar de verste = oudste = eerste melkwegstelsels

99

100

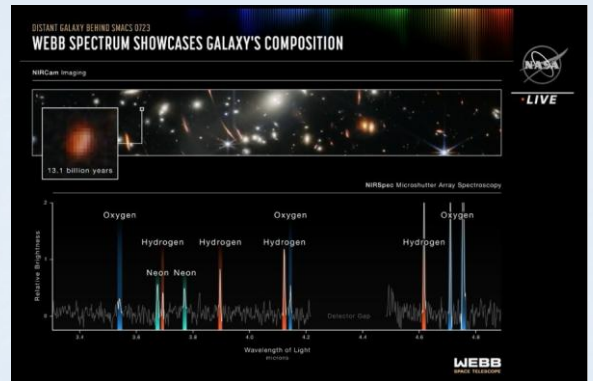
CEERS 1019 = Maisie's galaxy
 400 miljoen jaar na de oerknal
 Het oudste melkwegstelsel (tot nu toe)

Ontdekt op de 9e verjaardag van de Maisie Finkelstein

101

101

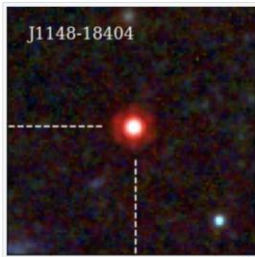

De chemische samenstelling van oudste stelsels

102

102

Little Red Dots (LRD)

Ontdekt op Webb opnamen : heel veel voorkomend
 Van ca 0.6 to 1,6 miljard jaar na oerknal

Grote superzware ster met zwart gat in centrum ?

104

THE END
 Dank U voor Uw
 aandacht!

105

DE MENS TUSSEN DE STERREN
 WIE OVERLEEFDE VAN VERBODEN VOEDSEL?

Prof. Henry J.G.L.M. Lammers
 Sterrenkundig Instituut
 Universiteit van Amsterdam
 AstroBoekjes: deel 1

HALLO IS DAAR IEMAND?
 SPEUREN NAAR LEVEN IN HET HEELAL

Prof. Henry J.G.L.M. Lammers
 Sterrenkundig Instituut
 Universiteit van Amsterdam
 AstroBoekjes: deel 2

Hier 5,00

DE OERKNAL EN HET UITDIJDEND HEELAL
 OP ZOEK NAAR DE OERSPRONG

Prof. Henry J.G.L.M. Lammers
 Sterrenkundig Instituut
 Universiteit van Amsterdam
 AstroBoekjes: deel 3

HET DRAAIT ALLEMAAL OM DE ZON
 ONTSTAAN, BOUW EN EVOLUTIE VAN ONS PLANETENSTELSEL

Prof. Henry J.G.L.M. Lammers
 Sterrenkundig Instituut
 Universiteit van Amsterdam
 AstroBoekjes: deel 4

AstroBoekjes

1. De mens tussen de sterren (33^e druk)
2. Hallo is daar iemand (29^e druk)
3. De oerknal en het uitdijend heelal (29^e druk)
4. Het draait allemaal om de Zon (21^e druk)

nu
euro 7,50 per stuk

Ik signeer op verzoek

106

MYSTERIES IN HET HEELAL

DONKERE MATERIE
 EN
 DONKERE ENERGIE

Prof. Henry J.G.L.M. Lammers
 Sterrenkundig Instituut
 Universiteit van Amsterdam
 AstroBoekjes: deel 5

Nieuw
 AstroBoekje 5
 November 2024

6^e druk 2026

107